

# การพัฒนาวิธีการสอนพระปริยัติธรรมตามหลักทศพลญาณ

## Development of Phrapariyattidhamma Teaching Method following the Dasa-Balañña

พระมหาถาวร ถาวรมณี (ภูผหลวงทอง)

PhramahaThaworn thawarwmedhee (Phuphlaengthong)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

E-mail: thaworn\_dew30@hotmail.com

Received : March 29, 2019

Revised : April 16, 2019

Accepted : April 26, 2019

### บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ ได้แก่ ๑) เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันและปัญหาของการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม ๒) เพื่อพัฒนาวิธีการสอนพระปริยัติธรรมตามหลักทศพลญาณ ๓) เพื่อประยุกต์ใช้วิธีการสอนพระปริยัติธรรมตามหลักทศพลญาณ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผลการวิจัยพบว่า **ด้านสภาพปัจจุบันและปัญหาของการเรียนการสอน** พบว่า ๑) ด้านเนื้อหาหลักสูตร ภาษาที่ใช้เป็นภาษาที่เก่าเข้าใจได้ยาก เน้นการท่องจำมากกว่าความเข้าใจ และขาดการประยุกต์ใช้ ๒) ด้านครูสอนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี พบว่า ครูสอนยังคงยึดถือการสอนในรูปแบบเดิม ขาดทักษะการสอน เทคนิคการสอนใหม่ ความมั่นคงในหน้าที่การงานหรือผลการตอบแทนขึ้นอยู่กับสำนักเรียน และ ๓) ด้านผู้เรียน พบว่า จำนวนพระภิกษุสามเณรมีความสนใจในการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี มีจำนวนลดน้อยลง สืบเนื่องจากการศึกษาเปิดกว้างขึ้น มีหลายช่องทางให้เลือกศึกษา **ด้านการพัฒนาวิธีการสอน** พบว่า ประกอบด้วย ๑) ฐานฐานญาณ คือ ครูสอนต้องมีความรู้ ความเข้าใจในเนื้อหาที่การสอนชัดเจน การจัดหลักสูตรกำหนดวัตถุประสงค์ในการสอน ๒) กรรมวิปากญาณ คือ ผู้สอนมีความเข้าใจพฤติกรรมของผู้เรียน การประเมินผลพฤติกรรมเบื้องต้น Pre-Test การทดสอบก่อนเรียน ๓) สัพพัตถคามินีปฏิบัติญาณ คือ ผู้สอนจะต้องมีศาสตร์การสอน มีกลยุทธ์การสอน มีทักษะ เทคนิคการสอน ๔) นานาธาตุญาณ คือ ผู้สอนจะต้องมีความรู้ในศาสตร์การสอน มีจิตวิทยาการสอน มีศิลป์ในการสอน เนื้อหาสาระที่จะสอน ๕) นานาอิมุตติญาณ คือ ผู้สอนรู้ถึงศักยภาพ ความสามารถผู้เรียน การดำเนินการสอน การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ๖) อินทริยปโรปริยัตตญาณ คือ ผู้สอนควรมีการส่งเสริมความคิดริเริ่มสร้างสรรค์

วิเคราะห์ สังเคราะห์ บูรณาการ ๗) ฆานาภิสังกเลสาทิญาณ คือ การมีกิจกรรมเร้าให้ผู้เรียนเกิดความรู้สึก สนใจ เรียนด้วยการทำงานเป็นกลุ่ม การแบ่งกลุ่มผู้เรียน กิจกรรมเสริมทักษะ Learning by Doing ๘) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ การเตรียมกระบวนการสอน ควบคุมและตรวจสอบ ประเมินผลหลัง การสอน Post-test ๙) จุตูปปาตญาณ คือ การสร้างบรรยากาศในการเรียน สร้างแรงบันดาลใจ อุดมการณ์ สร้างนวัตกรรมการเรียนการสอน ๑๐) อาสวกัษยญาณ คือ วิธีการสอนอย่างเป็นขั้นตอน การวัดและ ประเมินผล การวิเคราะห์ข้อมูลย้อนกลับ **ด้านการประยุกต์ใช้วิธีการสอนตามหลักทศพลญาณ** เป็นหลัก การสอนที่ผู้สอนอธิบายความหมายของเนื้อหาและทำความเข้าใจวิธีการสอนด้วยหลักทศพลญาณ ประกอบด้วย เนื้อหาที่สอน ผู้สอน และผู้เรียนโดยบูรณาการกับหลักทศพลญาณ นำมาประยุกต์ใช้ในการ จัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม และเสริมทักษะผู้เรียนและผู้สอนด้วยหลัก TMD

**คำสำคัญ :** พระปริยัติธรรม, ทศพลญาณ, การสอนพระปริยัติธรรมตามหลักทศพลญาณ

## Abstract

The objectives of this research were; 1) to study the current state and problems in Phrapariyattidhamma teaching and learning, 2) to develop Phrapariyattidhamma teaching methods according to Dasa-balañña, and 3) to apply Phrapariyattidhamma teaching methods based on Dasa-balañña methods. The research is in the qualitative study. The results of the study found that: **The present state of Phrapariyattidhamma teaching** is that the follows; 1) In the aspect of the Curriculum; the Pali language is difficult to understand because of its Old fashioned language and is not in daily life communication and out of use in communication, the learning method is mainly focused on rote learning, not on understanding, 2) In the aspect of Teachers; the Pali teachers still follow the traditional teaching methods, and lack of work security because their recruitment depends on each school, and 3) In the aspect of Students; since the number of boys and men to be ordained is decreased, and that also affects to the number of students in Pali study. **The development of Phrapariyattidhamma teaching methods according to Dasa-balañña consisted of;** 1) Tñāññā-ñña, The teachers should thoroughly understand curriculum, course contents, and course objective, 2) Kammavipāka-ñña, The teachers should understand behaviors of their students through pre-test,

3) Sabbatthagāminī-paṭipadā-ñāṇa, The teachers should have techniques, strategies, and skills in their teaching, 4) Nānādhātu-ñāṇa, The teachers should have knowledge, psychology, and arts of the teaching contents, 5) Nānādhimuttika-ñāṇa, The teachers should know learning potential of their students, 6) Indriyaparopariyatta-ñāṇa, The teachers should inspire and promote their students with creative, analytical and synthetic thinking, 7) Jhānādisankilesādi-ñāṇa, The teachers should assign students with team-study, group work, and learning by doing, 8) Pubbenivāsānussati-ñāṇa, Teaching by process, control, evaluation, and posttest, 9) Cutūpapāta-ñāṇa, To create learning atmosphere, learning inspiration, ideal, and teaching innovation, and 10) Āsavakkhaya-ñāṇa, Step by step teaching, measurement and evaluation, and result analysis. **The application of Phrapariyattidhamma teaching based on Dasa-balañāṇa principles** is that the teachers have to understand the course contents and teach with the teaching methods according to Dasa-balañāṇa consisting of teacher, learner, and course content. Teaching and learning Phrapariyattidhamma integrated with Dasa-balañāṇa and TMD principle.

**Keyword :** Phrapariyattidhamma, Dasa-Balañāṇā, Teaching Phrapariyattidhamma Based On Dasa-Balañāṇā.

## บทนำ

ในปัจจุบันทุกคนได้ให้ความสำคัญด้านการศึกษามากซึ่งอาจเป็นเพราะสภาพสังคมแปรเปลี่ยนไปจากเดิม ในด้านการถ่ายทอดวัฒนธรรมไม่ใช่เป็นหน้าที่ของครอบครัวเท่านั้น แต่เป็นหน้าที่ของสังคมอื่น ๆ ด้วย เช่น ด้านการศึกษาในระดับประถมศึกษา เป็นการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานที่มุ่งส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความรู้ ความสามารถ มีทักษะ มีเจตคติที่ดี เพื่อที่จะดำเนินชีวิตในสังคมได้อย่างมีความสุข ได้เต็มศักยภาพ รู้จักตนเอง สนใจงานตามความถนัดของตนเอง การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาผู้เรียนให้เป็นไปตามจุดมุ่งหมายของหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔ ได้กำหนดสาระและมาตรฐานการเรียนรู้ การศึกษาขั้นพื้นฐาน และมาตรฐานการเรียนรู้ช่วงชั้นทั้ง ๘ สาระการเรียนรู้ โดยมุ่งพัฒนาให้เป็นคนที่สมบูรณ์มีความสุขทั้งทางร่างกายจิตใจสติปัญญาอารมณ์และสังคมเน้นในด้านความรู้ความสามารถพึ่งตนเองได้อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างสร้างสรรค์และมีความสุข<sup>๑</sup> จุดเริ่มต้นของการพัฒนา มีการศึกษาเป็น

<sup>๑</sup> ลาวัลย์ ศรีศิลปนันท์, กลยุทธ์การสอนของครูมืออาชีพ, (กรุงเทพมหานคร : คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๑.

พื้นฐาน ถ้าการพัฒนานั้นเป็นการพัฒนา ในระบบก้าวหน้าและเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน ทั้งนี้ เพราะการพัฒนาเช่นนี้ ย่อมหวังถึงความสำเร็จอันไพบูรณ์และมีความยั่งยืน สามารถที่จะต่อยอดได้ แยกแขนงแตกยอดออกไปเป็นเครือข่ายเชื่อมโยงถึงกันและกันได้โดยมิต้องเสียเวลาเริ่มต้นใหม่<sup>๒</sup>

สิ่งที่พระพุทธศาสนาสอนเป็นข้อแรก ก็คือ ความทุกข์ อันเป็นปัญหาที่มนุษย์พึงรับรู้และจัดการแก้ไข โดยถูกต้องและถือว่าภารกิจของพระพุทธศาสนาและระบบการศึกษาของพระพุทธ ศาสนาก็คือ การช่วยมนุษย์ให้แก้ปัญหานั้นได้<sup>๓</sup> การศึกษาคือการสร้างองค์ความรู้ให้เกิดขึ้น เพื่อพัฒนาศักยภาพของบุคคลให้เป็นไปในแนวทางที่ดีงาม ถูกต้อง เป็นธรรม จุดมุ่งหมายแห่งการศึกษาที่ถูกต่อน่าจะไม่เกินเลยไปกว่านี้ ทั้งนี้เพราะคำว่า พัฒนา หมายถึง การทำให้ดีกว่าเดิม ถ้าได้เติมเต็มไปด้วยความถูกต้องและเป็นธรรมเข้าไปด้วยแล้วยิ่งจะทำให้องค์ความรู้นั้นมีคุณค่าโดยยิ่งขึ้นไป<sup>๔</sup> การจัดการเรียนการสอนของครูจึงเป็นการกระบวนกรสำคัญที่ช่วยส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้เรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น ผู้สอนจึงต้องมีบทบาท ความชำนาญ ประสบการณ์ในกระบวนการจัดการเรียนการสอน เพื่อให้การสอนของครูบังเกิดผลดี มีประสิทธิภาพและบรรลุจุดมุ่งหมายของการสอน<sup>๕</sup> การทำให้เข้าใจง่ายนับเป็นหัวใจของการสอนเลยทีเดียว ซึ่งการจะทำให้เข้าใจง่ายนั้น ผู้สอนต้องมีความรู้สะสมไว้มหาศาล แล้วคัดกรองว่าส่วนไหนสำคัญ ส่วนไหนไม่สำคัญและสกัดหรือตกผลึกส่วนสำคัญเหล่านั้น ส่วนที่ไม่สำคัญก็ต้องตัดทิ้งไป แล้วหาบทสรุปซึ่งจะช่วยเพิ่มความอยากเรียนอยากรู้ของผู้เรียนได้ ในทางกลับกัน ผู้ที่มีความรู้เพียงน้อยนิดไม่สามารถขมวดประเด็นสำคัญให้สรุปได้ ก็จะไปอธิบายรายละเอียดที่ไม่เกี่ยวข้อง หรือไม่ก็พูดวกไปวนมา สรุปไม่ลง จนในที่สุดก็เลยไม่รู้อะไรเป็นอะไร<sup>๖</sup> องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นนักการสอนที่ยิ่งใหญ่ที่สุด ทรงพระปรีชาสามารถยอดเยี่ยมในการอบรมสั่งสอน และประสบความสำเร็จในการสอนอย่างสูงสุด พระนามอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า ที่ปราชญ์ได้ขนานนามถวาย และพุทธศาสนิกชนนิยมกล่าวเรียกกันเสมอ คือคำว่า “พระบรมศาสดาหรือพระบรมครู” ซึ่งแปลว่า พระศาสดาผู้ยอดเยี่ยม

<sup>๒</sup> สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์, “สัมปทานียกถา” เรื่องสบบาตี ของสนามหลวงแผนกบาลี พ.ศ.๒๕๕๑, (กรุงเทพมหานคร: อาทรการพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๗.

<sup>๓</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), *พุทธวิธีในการสอน*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวຍ จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๔-๕.

<sup>๔</sup> สนามหลวงแผนกบาลี, *เรื่องสบบาตีของสนามหลวงแผนกบาลีทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค* : (กรุงเทพมหานคร : ๒๕๕๖), หน้า ๗.

<sup>๕</sup> ศรีมงคล เทพรณู, *เอกสารคำสอนรายวิชา ทักษะและเทคนิคการสอน*, (กรุงเทพมหานคร : คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา, ๒๕๔๕), หน้า ๓.

<sup>๖</sup> ยาสุโคชิ เท็ตสึยะ อ่างถึงใน ศักดา ดาตง, *สอนเก่งสอนเป็น*, (กรุงเทพมหานคร : สมาคมส่งเสริมเทคโนโลยี (ไทย-ญี่ปุ่น), ๒๕๕๔), หน้า ๑๕.

หรือผู้เป็นยอดของครู ในภาษาบาลีก็มีบทพุทธคุณถวายพระเกียรติว่า “สตถา เทวมนุสฺसानิ” แปลว่า พระศาสดาของทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย และมีคำเสริมพระพุทธคุณว่า “อนุตฺตรो ปุริสทมมสารถิ” แปลว่า เป็นสารถีฝึกคนได้ไม่มีใครยิ่งกว่า<sup>๗</sup>

คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าได้รับการบันทึกรักษาไว้ด้วยภาษามคธเมื่อพระพุทธศาสนาได้แผ่ขยายออกไปสู่ประเทศที่ประชาชนไม่มีพื้นความรู้ทางภาษามคธกุลบุตรที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาจำเป็นต้องเรียนรู้ภาษามคธเพื่อจะได้ศึกษาคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่บันทึกไว้ด้วยภาษามคธ<sup>๘</sup> ภาษามคธนี้จึงถือว่าเป็นกุญแจดอกสำคัญที่สามารถไขพระพุทธรวณะที่จารึกไว้ในพระไตรปิฎกออกมาและให้เข้าใจแจ่มแจ้งได้ แม้จะมีผู้แปลหรือถอดใจความเป็นภาษานั้น ๆ แล้วก็ตาม ก็ยังไม่ได้รรถรสและความลึกซึ้งเท่ากับได้ใช้กุญแจดอกนี้ไขความออกมาเอง<sup>๙</sup> ครั้นต่อมาพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายไปที่ประเทศศรีลังกา ภาษามคธได้ถูกนักปราชญ์แก้ไขดัดแปลงรูปแบบไวยากรณ์ให้กะทัดรัดยิ่งขึ้น จึงมีชื่อใหม่ว่า “ปาลิ” หรือภาษาบาลี เป็นภาษาจารึกพระไตรปิฎก<sup>๑๐</sup> เป็นภาษาที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงความหมาย<sup>๑๑</sup>

ภาษาบาลีนี้เป็นภาษาที่รักษาแบบแผนดั้งเดิมไว้ ดังนั้น การศึกษาภาษาบาลีจึงเท่ากับได้รักษาแบบแผนดั้งเดิมและพุทธพจน์ไว้ให้มากที่สุด นอกจากจะเป็นการศึกษาหลักธรรมคำสั่งสอนแล้ว ยังได้ชื่อว่าเป็นการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาไว้อีกด้วย เพราะหากไม่รู้จักภาษาบาลีแล้ว ก็จะไม่มีความรู้และเข้าใจพระพุทธรวณะในพระไตรปิฎก ถ้าขาดความรู้เรื่องพระไตรปิฎกแล้ว พระพุทธศาสนาก็จะต้องเสื่อมสูญไปด้วย การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จึงถือว่าเป็นหัวใจของการศึกษาของคณะสงฆ์ที่มีผลต่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา เพราะคัมภีร์สำคัญ เช่น พระไตรปิฎกของฝ่ายเถรวาทจารึกไว้เป็นภาษาบาลี และการรักษาต้นฉบับเดิมซึ่งเป็นภาษาบาลี เพื่อป้องกันพระพุทธรวณะไม่ให้คลาดเคลื่อนที่เรียกว่า “สัทธรรมปฎิรูป” จึงต้องมีการศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี เพราะในปัจจุบันน่าเป็นห่วงพระศาสนา มีคำกล่าวชวนให้คิดว่า ทุกวันนี้ปริยัติก็อาภัพ ปฏิบัติก็อาเพศ ปฏิเวธเลยอาพาธ

<sup>๗</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธวิธีการสอน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๑.

<sup>๘</sup> รังสี สุทนต์, ความจำเป็นของการเรียนภาษาบาลีในการศึกษาพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๖), หน้า ๒.

<sup>๙</sup> พระมหาวิญญู วรณฺฑ, ภาษาบาลี ภาษาพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : เอกพิมพ์ไท จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๗๕.

<sup>๑๐</sup> พระธรรมเจดีย์ (พงษ์สันต์ ธมฺมเสฏฺโฐ ป.ธ.๙), ฉลองเปรียญธรรมวัดกัลยาณมิตร, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๕๖), หน้า ๔๖.

<sup>๑๑</sup> รังสี สุทนต์, ความจำเป็นของการเรียนภาษาบาลีในการศึกษาพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๖), หน้า ๒.

คือ เป็นนักปริยัติ มิได้เป็นนักปฏิบัติ เพราะรู้จัก รู้จำ แต่ไม่รู้จักจริง ไม่รู้จักแจ้ง บ้างก็เป็นนักปฏิบัติ มิได้เป็นนักปริยัติ เพราะรู้จักจริง รู้แจ้ง แต่ไม่รู้จัก ไม่รู้จำ ยิ่งกว่านั้นคือมิได้เป็นทั้งนักปริยัติทั้งนักปฏิบัติ เป็นแต่เพียงนักคตินักพูด ทั้งไม่รู้จัก ไม่รู้จักจริง และไม่รู้จักแจ้ง แต่ถ้าได้ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีแล้วนำไปปฏิบัติ ให้รู้แจ้งเห็นจริงตามพระสัทธรรม จะเป็นทั้งนักปริยัติเป็นทั้งนักปฏิบัติ เพราะทั้งรู้จัก รู้จำ รู้จริง รู้แจ้ง และรู้จบนั่นเอง<sup>๑๒</sup> ในขณะที่การศึกษาพระปริยัติธรรมแบบเดิมมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของประชาชนน้อยลงทุกขณะ เนื่องจากความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ความก้าวหน้าทางสังคม ทำให้คนรุ่นใหม่ของสังคมไทยโดยทั่วไปไม่มีความรู้สึกรู้ว่าการศึกษาพระสงฆ์มีส่วนเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนในสังคมอย่างไร สังคมเองก็ให้ความสำคัญน้อยลงเป็นลำดับ<sup>๑๓</sup> การศึกษาในพระพุทธศาสนารูปแบบเดิมคือ พระปริยัติธรรม กำลังถูกท้าทายเป็นอย่างมาก การศึกษาแต่พระปริยัติธรรมในสายตาของพระภิกษุสามเณรเห็นว่าไม่เพียงพอต่อการเผยแผ่พุทธธรรมในยุคปัจจุบัน ทำให้พระภิกษุสามเณรส่วนหนึ่งหันมาศึกษาวิชาทางโลกมากขึ้น การศึกษาพระพุทธศาสนาในปัจจุบันอยู่ในสภาพที่อ่อนแอ ในอดีตคณะสงฆ์ประสบความสำเร็จเป็นอย่างมากในการจัดการศึกษาและเป็นประโยชน์ต่อชาติบ้านเมือง แต่ต่อมาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ก็แย่ลงมาเรื่อย ๆ จนถึงปัจจุบัน<sup>๑๔</sup>

เหตุนี้ จึงควรมีการพัฒนาวิธีการการสอนแบบบูรณาการหลักพุทธธรรมด้วยหลักพุทธธรรมที่เหมาะสมหลายประการ แต่ในการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยจะนำหลักทศพลญาณมาเป็นหลักในการบูรณาการเพื่อพัฒนาวิธีการสอนพระปริยัติธรรม โดยที่การนำหลักทศพลญาณอันเป็นพระคุณเฉพาะของพระพุทธเจ้านั้น นำมาบูรณาการเพื่อเป็นแนวทางให้เกิดความรู้ความเข้าใจแก่บุคคลทั่วไปอันจะสามารถนำความรู้ตามพระคุณข้อนั้น ๆ มาใช้บูรณาการใช้เป็นหลักในการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม เพื่อให้การเรียนการสอนพระปริยัติธรรมมีประสิทธิภาพ ประสิทธิผลมากยิ่งขึ้น

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะทำการศึกษา วิเคราะห์ และสังเคราะห์ และบูรณาการหลักพุทธธรรมเกี่ยวกับเรื่องการพัฒนาวิธีการสอนพระปริยัติธรรมตามหลักทศพลญาณ เพื่อจะนำผลการศึกษาวิจัยนี้ไปใช้เป็นทางเลือก เพื่อนำมาใช้ในการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์

<sup>๑๒</sup> พระพิจิตรธรรมพาที (ชัยวัฒน์ ธมฺมวฑฺฒโน), “นักเทศนายุคโลกาภิวัตน์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เสียงเสียง, ๒๕๔๔) หน้า ๑๔-๑๕.

<sup>๑๓</sup> พระมหาวงศ์ไทย ศรีลารักษ์, ปัญหาอุปสรรคและผลที่เกิดขึ้นจากการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๒), หน้า ๑๔๒.

<sup>๑๔</sup> วรเชษฐ ชัยวรพล, “สถานภาพการศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทย”, วารสารศาสนาและวัฒนธรรม ๑, ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๐) หน้า ๑๗๒-๑๗๓.

และสถาบันการศึกษาของสังคมไทย อันจะเกิดประโยชน์โสตถิผลอันไพบูรณ์งอกงามกับการศึกษาของคณะสงฆ์และพระพุทธศาสนาสืบต่อไป

### วัตถุประสงค์

๑. เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันและปัญหาของการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม
๒. เพื่อพัฒนาวิธีการสอนพระปริยัติธรรมตามหลักทศพลญาณ
๓. เพื่อประยุกต์ใช้วิธีการสอนพระปริยัติธรรมตามหลักทศพลญาณ

### วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การพัฒนาวิธีการสอนพระปริยัติธรรมตามหลักทศพลญาณ” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ล้วน โดยเป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) เพื่อพัฒนาวิธีการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีตามหลักทศพลญาณ ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัย ๓ ขั้นตอน ดังต่อไปนี้

**ขั้นตอนที่ ๑** ศึกษาสภาพปัจจุบันและปัญหาของการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมโดยมีขั้นตอน

๑. ศึกษาพระไตรปิฎก หนังสือ ตำรา บทความ สื่อออนไลน์ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสภาพปัจจุบันและปัญหาของการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม

๒. สัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ ได้แก่ ผู้บริหาร ครู ที่ศึกษาอยู่ในโรงเรียนพระปริยัติธรรมดีเด่น ๑๐ แห่ง ในเขตกรุงเทพมหานคร โดยใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง

**ขั้นตอนที่ ๒** พัฒนาวิธีการสอนพระปริยัติธรรมตามหลักทศพลญาณ โดยมีขั้นตอน ดังนี้

๑. นำผลศึกษาเอกสารและสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ ที่ได้จากขั้นตอนที่ ๑ มาทำการสังเคราะห์ข้อมูลเพื่อสร้างเป็นวิธีการสอนพระปริยัติธรรมตามหลักทศพลญาณ (ฉบับร่างที่ ๑)

๒. จัดสนทนากลุ่ม (Focus Group) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ คือ ผู้ทรงคุณวุฒิ นักวิชาการ และผู้บริหารของโรงเรียนพระปริยัติธรรมโดยการเลือกแบบเจาะจงกำหนดเกณฑ์ในการคัดเลือก รวมทั้งหมด ๑๐ รูป/คน (ฉบับร่างที่ ๒)

**ขั้นตอนที่ ๓** แก้ไข ปรับปรุง และเพื่อประยุกต์ใช้วิธีการสอนพระปริยัติธรรมตามหลักทศพลญาณ ฉบับสมบูรณ์ โดยตรวจสอบโดยการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อให้การรับรองจากผู้บริหาร คณาจารย์โรงเรียนพระปริยัติธรรม ดีเด่นจำนวน ๑๐ รูป/คน ซึ่งกำหนดกฎเกณฑ์ในการคัดเลือก โดยมีขั้นตอนการวิจัย



## ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

การวิจัยเรื่อง “การพัฒนาวีธีการสอนพระปริยัติธรรมตามหลักทศพลญาณ” นี้ แบ่งผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ๓ กลุ่ม ได้แก่

**กลุ่มที่ ๑** ผู้ให้ข้อมูลหลักด้านการสอนพระปริยัติธรรมได้แก่ พระสังฆาธิการระดับเจ้าอาวาส เจ้าสำนักเรียน อาจารย์ใหญ่ เลขาธิการสำนักเรียนและครูสอนบาลี จำนวน ๑๐ รูป (In-depth Interview) โดยผู้วิจัยคัดเลือกแบบเจาะจง (purposive sampling)

**กลุ่มที่ ๒** ผู้ให้ข้อมูลหลักด้านการสนทนากลุ่มเฉพาะจากผู้ทรงคุณวุฒิและผู้เชี่ยวชาญ (Focus Group Discussion) จำนวน ๑๐ รูป/คน เพื่อให้ข้อมูลเกี่ยวกับการพัฒนาวีธีการสอนพระปริยัติธรรมตามหลักทศพลญาณ โดยผู้วิจัยคัดเลือกแบบเจาะจง (purposive sampling) โดยการสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion)

**กลุ่มที่ ๓** ผู้ให้ข้อมูลด้านการเข้าร่วมประชุมกลุ่มเฉพาะจากผู้ทรงคุณวุฒิและผู้เชี่ยวชาญ (Connoisseurship) จำนวน ๕ รูป/คนเพื่อให้ข้อมูลเกี่ยวกับการพัฒนาวีธีการสอนพระปริยัติธรรมตามหลักทศพลญาณ โดยผู้วิจัยคัดเลือกแบบเจาะจง (purposive sampling)

## เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย โดยมีรายละเอียดดังนี้

**๑. แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-Structure)** เป็นการสัมภาษณ์เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันและปัญหาของการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม

**๒. แนวคำถามสำหรับการสนทนากลุ่ม** เป็นแนวคำถามสำหรับการสนทนากลุ่มพัฒนาวีธีการสอนพระปริยัติธรรมตามหลักทศพลญาณ

## การสร้างและตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือวิจัย

ผู้วิจัยกำหนดรูปแบบการสร้างและตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือวิจัย ดังนี้

**๑. แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้าง** มีขั้นตอนในการการสร้างและตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือวิจัย ดังนี้

๑) สร้างแบบสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้าง โดยศึกษาหลักการ แนวคิด ทฤษฎีจากเอกสาร บทความ ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในประเด็นเรื่องการพัฒนาวิธีสอนพระปริยัติธรรมตามหลักทศพลญาณ

๒) นำแบบสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้างที่ได้สร้างขึ้นเสนอประธานและกรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ เพื่อพิจารณาตรวจสอบค่าความตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) และภาษาที่ใช้

๓) ปรับปรุงแก้ไขแบบสัมภาษณ์ตามข้อเสนอแนะของอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ให้สมบูรณ์ แล้วนำไปดำเนินการสัมภาษณ์



**๒. แบบคำถามสำหรับการสนทนากลุ่ม** มีขั้นตอนในการการสร้างและตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือวิจัย ดังนี้

๑) สร้างแบบคำถามสำหรับการสนทนากลุ่ม โดยการสังเคราะห์ข้อมูลขั้นตอนที่ ๑ รวมทั้งประเด็นสำคัญอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อสร้างแบบคำถามสำหรับการสนทนากลุ่ม

๒) นำแบบคำถามสำหรับการสนทนากลุ่ม ให้อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ตรวจสอบความถูกต้องในเบื้องต้น

๓) นำแบบคำถามสำหรับการสนทนากลุ่ม ที่ผ่านการตรวจสอบของอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ มาปรับปรุงแก้ไขให้สมบูรณ์แล้วนำไปดำเนินการสนทนากลุ่ม

**๓. แบบตรวจสอบการพัฒนาวีธีการสอนพระปริยัติธรรมตามหลักทศพลญาณ** มีขั้นตอนในการการสร้างและตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือวิจัย ดังนี้

๑) นำร่างรูปแบบฯ โดยการสังเคราะห์ข้อมูลขั้นตอนที่ ๑ และ ๒ รวมทั้งประเด็นสำคัญอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อสร้างแบบตรวจสอบร่างการพัฒนาวีธีการสอนพระปริยัติธรรมตามหลักทศพลญาณ ให้อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ตรวจสอบความถูกต้องในเบื้องต้น

๒) นำแบบตรวจสอบร่างการพัฒนาวีธีการสอนพระปริยัติธรรมตามหลักทศพลญาณ ที่ผ่านการตรวจสอบของอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์มาปรับปรุงแก้ไขให้สมบูรณ์แล้วนำไปดำเนินการส่งให้ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบ

## ผลการวิจัยและอภิปรายผล

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

**๑. ผลการศึกษาสภาพปัจจุบันและปัญหาของการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม** ผลการวิจัยพบว่า

### ๑) ด้านเนื้อเรื่องที่สอน

หลักสูตรหรือเนื้อหาที่สอนเก่าเกินไป และภาษาที่ใช้ในหนังสือเป็นภาษาที่เข้าใจยาก เน้นการจำและการแปลมากกว่าความเข้าใจ ขาดการประยุกต์ใช้ เนื้อหาเยอะเกินไป ขาดความน่าสนใจ มีเพียงตัวอักษร ไม่เหมาะสมกับเวลาของการศึกษา ขาดการแก้ไขปรับปรุง และไม่เหมาะสมกับผู้เรียนในปัจจุบัน เน้นความจำอย่างเดียวควรให้ผู้เรียนมีความรู้หลากหลาย สามารถเชื่อมโยงประยุกต์ใช้ และมีความสนใจอยากเรียนมากยิ่งขึ้น

## ๒) ด้านตัวผู้สอน

ครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีนั้น ไม่มีการสอบบรรจุอย่างทางคฤหัสถ์ แต่ถือหลักว่า มีความรู้ในเนื้อหาที่จะสอนและมีศรัทธาที่จะสอนก็สามารถเป็นครูได้ ความมั่นคงในหน้าที่การงานหรือผลการตอบแทนขึ้นอยู่กับสำนักเรียน โดยมีการแต่งตั้งให้มีหน้าที่สอนจากเจ้าอาวาสหรือเจ้าสำนักเรียน จึงทำให้ไม่เกิดแรงจูงใจในการสรรหา บรรจุแต่งตั้งครูสอนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี และสิ่งสำคัญยังขาดงบประมาณสนับสนุนการจัดการเรียนการสอนในทุกสำนักเรียน

## ๓) ด้านตัวผู้เรียน

จำนวนพระภิกษุสามเณรผู้ศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี มีจำนวนน้อยลง ลดลงเรื่อยๆ บุคคลผู้ที่เข้ามาบวชเรียนบาลีมีแนวโน้มจะแย่ง สำนักเรียนในหลายแห่งมีจำนวนนักเรียนลดลงเรื่อยๆ จนต้องปิดการเรียนการสอนชั่วคราว พระภิกษุสามเณรในปัจจุบันมีทางเลือกทางการศึกษาที่เปิดกว้าง สามารถเลือกเข้าเรียนได้หลายทาง

**๒. การพัฒนาวิธีการพระปริยัติธรรมตามหลักทศพลญาณ** พบว่า ประกอบด้วยองค์ประกอบ การสอนที่สำคัญ ๓ อย่างโดยผู้สอนจะต้องปรับให้สอดคล้องและบูรณาการกับหลักทศพลญาณ ๑๐ ด้าน ได้แก่

๑) วิธีการสอนด้านฐานาฐานญาณ ได้แก่ ครูสอนบาลีส่วนใหญ่สร้างความเข้าใจในเนื้อหา ขอบเขต และรู้สิ่งที่จะนำมาใช้ในการสอนอย่างชัดเจน รู้ขีดความสามารถของนักเรียนบาลีแต่ละรูปบางรูปสามารถท่องจำ แปลโดยพยัญชนะ โดยอรรถ สามารถเรียนรู้ได้อย่างรวดเร็ว

๒) วิธีการสอนด้านกรรมวิปากญาณ ได้แก่ อาจารย์สอนบาลีจะต้องมีความรู้และเข้าใจในพฤติกรรมของผู้เรียน โดยอาจารย์ผู้สอนจะมีความใกล้ชิดกับนักเรียนอย่างมาก มีการกำหนดเนื้อหาให้ตรงตามความต้องการของผู้เรียนจากง่ายไปหายาก

๓) วิธีการสอนด้านสหัพพตคามินีปฏิปทาญาณ ได้แก่ ผู้สอนจะต้องมีศาสตร์ในการสอน โดยภาพรวมแล้วในแต่ละปีทางหน่วยงานที่เกี่ยวข้องหรือแม่กองบาลีสนามหลวงควรจัดอบรมอาจารย์สอนบาลีในแต่ละภาคการปกครองคณะสงฆ์ สอนควรจัดกิจกรรมการเรียนการสอนในแต่ละเรื่องที่สอน ผู้เรียนและมีการทดสอบก่อนและหลังเรียนเป็นการดึงดูดให้ผู้เรียนมีความสนใจในการเรียนมากขึ้นและสิ่งสำคัญ

๔) วิธีการสอนด้านนानาธาตญาณ ได้แก่ ผู้สอนจะต้องมีความรู้ในศาสตร์การสอน กลวิธีการสอน มีจิตวิทยาในการสอนอย่างน้อยจะต้องรู้ในเรื่องของ จิตวิทยาพัฒนาการเด็ก จิตวิทยาการเรียนรู้ เรื่องการรับรู้ จิตวิทยาการเรียนการสอน

๕) วิธีการสอนด้านนันทนาการศึกษาศาสตร์ ได้แก่ จำแนกได้ว่าผู้เรียนในชั้นเรียนนั้นมีความสามารถในด้านใด จึงเป็นหน้าที่ของผู้สอนที่จะมีกลวิธีในการสอนให้ผู้เรียนสามารถทำสิ่งที่ด้อยให้พัฒนาจนเด่นได้ ผู้สอนต้องคำนึงถึงความแตกต่างของผู้เรียน ในด้านวัย ประสบการณ์เดิมและความแตกต่างระหว่างบุคคลเป็นหลัก ส่งเสริมให้นักเรียนได้มีการเรียนด้วยการกระทำ (Learning by Doing) ให้มากที่สุด

๖) วิธีการสอนด้านอินทริยวิทยาได้แก่ ผู้สอนมีการส่งเสริมความคิดริเริ่ม สร้างสรรค์ ส่งเสริมการคิดทำสิ่งใหม่ ๆ ที่ดีมีประโยชน์ไม่เลียนแบบใคร ส่งเสริม กิจกรรมสุนทรียภาพ ร้อยกรอง และงานอดิเรกต่าง ๆ นอกจากเวลาเรียนเพื่อให้นักเรียนรู้สึกสนุกสนานหรือผ่อนคลาย มีการใช้การจูงใจในระหว่างเรียน

๗) วิธีการสอนด้านมานุษยวิทยาได้แก่ ครูสอนจะต้องมีการส่งเสริมให้นักเรียนได้ใช้ความคิดอยู่เสมอ ด้วยการซักถาม หรือให้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาต่าง ๆ คิดหาเหตุผลเปรียบเทียบ และพิจารณาความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ มีกิจกรรมที่หลากหลาย เพื่อสร้างความสนใจ ผู้เรียนสนุกสนาน ได้ลงมือปฏิบัติจริงและดูผลการปฏิบัติของตนเองด้วยการวัดประเมินผลทั้งก่อนและหลังเรียน

๘) วิธีการสอนด้านพฤกษศาสตร์ได้แก่ มีการจัดเตรียมกระบวนการเรียนการสอน การจัดห้องเรียน การเตรียมความรู้ ใช้ตำราประกอบการเรียนให้เหมาะสมกับผู้เรียนสอนจะต้องรู้ประวัติของผู้เรียนพร้อมทั้งส่งเสริม หากจัดทุนสนับสนุนผู้เรียนเพื่อเป็นขวัญและกำลังใจในการเรียนให้กับผู้เรียน เป็นการตัดปลิโพทความกังวลให้กับผู้เรียน

๙) วิธีการสอนด้านจิตวิทยาได้แก่ ผู้สอนส่งเสริมให้นักเรียนให้เรียนด้วยการทำงานเป็นกลุ่ม ได้แสดงความคิดเห็น ยอมรับความคิดเห็นซึ่งกันและกันช่วยเหลือหรือเสนอแนะในการอยู่ร่วมกันในสังคม

๑๐) วิธีการสอนด้านอาชีวศึกษาได้แก่ วิธีการสอนอย่างเป็นขั้นตอน ปฏิบัติครบถ้วนของวิธีการสอนในแบบต่างๆ เพื่อพัฒนาศักยภาพของผู้เรียนให้ถึงขีดสูงสุดและประสบผลสำเร็จในการเรียน

### ๓. ผลประยุกต์ใช้วิธีการสอนพระปริยัติธรรมตามหลักทศพลญาณ ประกอบด้วย

๑) วิธีการสอนด้วยหลักรู้หลักสูตรที่สอนอย่างชัดเจน (ฐานาฐานญาณ) คือ ครูสอนต้องมีความรู้ ความเข้าใจในเนื้อหาที่การสอนชัดเจน การจัดหลักสูตร กำหนดวัตถุประสงค์ในการสอน

๒) วิธีการสอนด้วยหลักพฤติกรรมศาสตร์ (กรรมวิปากญาณ) คือ ผู้สอนมีความเข้าใจพฤติกรรมของผู้เรียน การประเมินผลพฤติกรรมเบื้องต้น Pre-Test การทดสอบก่อนเรียน

๓) วิธีการสอนด้วยหลักศาสตร์การสอน (สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ) คือ ผู้สอนจะต้องมีศาสตร์การสอน มีกลยุทธ์การสอน มีทักษะ เทคนิคการสอน

๔) วิธีการสอนด้วยหลักจิตวิทยา (นันทาธาตญาณ) คือ ผู้สอนจะต้องมีความรู้ในศาสตร์การสอน มีจิตวิทยาการสอน มีศิลป์ในการสอน เนื้อหาสาระที่จะสอน

๕) วิธีการสอนด้วยหลักการสอนที่หลากหลาย(นานาธิมุตติญาณ) คือผู้สอนรู้ถึงศักยภาพความสามารถผู้เรียน การดำเนินการสอน การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน

๖) วิธีการสอนด้วยหลักการสอนให้คิดมากกว่าทำ (อินทริยปโรปริยัตตญาณ) คือ ผู้สอนควรมีการส่งเสริมความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ วิเคราะห์ สังเคราะห์ บูรณาการ

๗) วิธีการสอนด้วยหลักสอนให้จำมากกว่าท่อง (ฌานาทิสังกิเลสาทิญาณ) คือ การมีกิจกรรมเร้าให้ผู้เรียนเกิดความสนใจ เรียนด้วยการทำงานเป็นกลุ่ม การแบ่งกลุ่มผู้เรียน กิจกรรมเสริมทักษะ Learning by Doing

๘) วิธีการสอนด้วยหลักคล่องการตระเตรียม (ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ) คือ การเตรียมกระบวนการสอน ควบคุมและตรวจสอบ ประเมินผลหลังการสอน Post-test

๙) วิธีการสอนด้วยหลักชำนาญการจงใจ (จตุปปาตญาณ) คือ การสร้างบรรยากาศในการเรียน สร้างแรงบันดาลใจ อุดมการณ์ สร้างนวัตกรรมการเรียนการสอน

๑๐) วิธีการสอนด้วยหลักเชี่ยวชาญการประเมิน (อาสวักขยญาณ) คือ วิธีการสอนอย่างเป็นขั้นตอน การวัดและประเมินผล การวิเคราะห์ข้อมูลย้อนกลับ

## ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

๑. ควรทำการศึกษาการบริหารสำนักเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ในศตวรรษที่ ๒๑
๒. ควรศึกษากลยุทธ์การสอนบาลีของโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ยุคไทยแลนด์ ๔.๐
๓. ควรศึกษารูปแบบการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ในศตวรรษที่ ๒๑

## บรรณานุกรม

พระธรรมเจดีย์ (พงษ์สันต์ ธมฺมเสฏฺโฐ ป.ธ.๙). **ฉลองเปรียญธรรมวัดกัลยาณมิตร**. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๕๖.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). **พุทธวิธีการสอน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙.

\_\_\_\_\_. **พุทธวิธีในการสอน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๘. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๖.

พระพิจิตรธรรมพาที (ชัยวัฒน์ ธมฺมวฑฺฒโน). **นักเทศนายุคโลกาภิวัตน์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ เลียงเชียง, ๒๕๔๔.

พระมหาวงศ์ไทย ศรีลารักษ์. ปัญหาอุปสรรคและผลที่เกิดขึ้นจากการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย  
มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๒.

พระมหาวิญญู วรรณ. ภาษาบาลี ภาษาพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : เอกพิมพ์ไท จำกัด,  
๒๕๕๓.

ยาสุโคชิ เท็ตสึยะ อังถึงใน ศักดา ดาตวง. สอนเก่งสอนเป็น. กรุงเทพมหานคร : สมาคมส่งเสริมเทคโนโลยี  
(ไทย-ญี่ปุ่น), ๒๕๕๔.

รังษี สุหนต์. ความจำเป็นของการเรียนภาษาบาลีในการศึกษาพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร :  
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

ลาวัลย์ ศรีศิลปนันท์. กลยุทธ์การสอนของครูมีอาชีฟ. กรุงเทพมหานคร : คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์  
มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

วรเชษฐ ชัยวรพล. สถานภาพการศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. วารสารศาสนาและวัฒนธรรม  
๑, ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๐).

ศรีมงคล เทพเรณู. เอกสารคำสอนรายวิชา ทักษะและเทคนิคการสอน. กรุงเทพมหานคร : คณะครุศาสตร์  
มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา, ๒๕๔๕.

สนามหลวงแผนกบาลี. เรื่องสอบบาลีของสนามหลวงแผนกบาลีทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค. กรุงเทพ-  
มหานคร : ๒๕๕๖.

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้ามิ่งคลาจารย์. เรื่องสอบบาลีของสนามหลวงแผนกบาลี พ.ศ.๒๕๕๑. กรุงเทพ-  
มหานคร : อาหารการพิมพ์, ๒๕๕๑.